

УДК 373. 2. 013(477)

С. С. Вітвицька,

доктор педагогічних наук, професор

(Житомирський державний університет імені Івана Франка)

vitvucka svitlana@ukr.net

ORCID: 0000-0002-9541-2635

ПЕДАГОГІЧНІ ІДЕЇ У СПАДЩИНІ І. Я. ФРАНКА

У статті проаналізовано спадщину І. Я. Франка у контексті української освіти; виокремлено основні педагогічні ідеї, що є актуальними на сучасному етапі розвитку суспільства та системи освіти

України; розкрито сутність мети та основних напрямів виховання молоді на основі поглядів І. Я. Франка; роль та вимоги до вчителя; принципи, зміст та методи навчання у контексті сучасних вимог; окреслено основні здобутки Великого Каменяря як історика педагогіки, підкреслено роль та їх значення для національного життя українського суспільства.

Ключові слова: педагогічна спадщина І. Я. Франка, педагогічні ідеї І. Я. Франка, мета національного виховання, вчитель, зміст та методи навчання.

Постановка проблеми. Процес становлення незалежної демократичної Української держави з її прагненням стати повноправним членом європейської спільноти передбачає утвердження в суспільному та індивідуальному бутті національного життя загальнолюдських цінностей та духовних, моральних і культурних засад життя українського народу. Ці завдання покладено, перш за все, на педагогічну науку, освіту педагогічних працівників, кожного вчителя.

Розв'язати складні завдання, що стоять в наш час перед освітянами, можливо лише шляхом узагальнення передового педагогічного досвіду, глибокого ознайомлення зі спадщиною видатних українських учених, педагогів.

До таких велетнів наукової думки належить філософ, поет, письменник, громадський діяч і просвітителі І. Я. Франко, який уособлює в собі найкращі риси громадянина і патріота.

Аналіз останніх досліджень. Спадщина Великого Каменяря протягом століть цікавила людство. Її вивчали філософи, історики, громадські діячі, педагоги. Свої праці присвятили аналізу творів І. Я. Франка відомі українські вчені Г. П. Васянович, О. Я. Любар, О. Г. Мороз, В. З. Смаль, М. Г. Стельмахович, О. В. Сухомлинська, Д. Т. Федоренко та інші.

Метою цієї статті є аналіз творів Івана Франка в контексті сучасних демократичних змін українського суспільства та української школи у зв'язку з побудовою незалежної української держави.

Виклад основного матеріалу. І. Франко піднявся значно вище від сучасних йому представників педагогічної думки в Галичині [1: 55].

У філософських, економічних, політичних, історичних публікаціях І. Я. Франка висвітлюється широке коло педагогічних проблем, зокрема щодо стану освіти на українських землях протягом ХІХ – ХХ століть, проблем національної освіти й виховання, українознавства; відродження й розвитку української культури; визначення мети, змісту, методів навчання й виховання; історії становлення освіти, школи, народної педагогіки.

Погляди І. Франка на тодішній стан освіти в Україні (Галичині) носять принциповий, реалістично критичний характер. Це яскраво висвітлено у його статтях "Мисль о еволюції в історії людськості", "Чого вимагаємо?", "Середні школи в Галичині в 1875–1883 рр." та ін., в яких засуджується соціальна й національна дискредитація українців в галузі освіти з боку австрійських і польських можновладців, відрив навчання від потреб українського народу, зашкарублість змісту і дидактичних методів, тілесні покарання учнів.

У заснованому І. Франком разом з М. Павликом журналі "Громадський друг", збірниках журнального типу "Дзвін", "Молот", в серії книжок "Дрібна бібліотека", журналі "Світ", "Життя і слово", "Зоря" І. Я. Франко друкує свої філософські, поетичні, публіцистичні, художні твори, де глибоко аналізує проблеми українського народу й освіти, навчання, виховання.

Мету і завдання національного виховання Іван Франко визначав, виходячи із потреб служіння українському народові, нації, боротьби за вільну, незалежну, демократичну й самостійну Українську державу, дотримуючись мудрих заповітів народної педагогіки, необхідності утвердження освіченості й національної самостійності громади, неухильного дотримання в помислах і поведінці народних чеснот.

Довершену, досконалу людину – підкреслює він – підносить саме почуття відповідальності й громадського обов'язку перед нацією. Ставлячи перед кожним українським громадянином безумовну вимогу громадянського обов'язку, Іван Франко закликав: "Кожний думай, що на тобі мільйонів стан стоїть, що за долю мільйонів мусиш дати ти відповідь".

Виховним ідеалом Великого Каменяря була людина – борець, каменярь нового суспільства у незалежній українській державі.

Провідними завданнями національного виховання І. Франко вважав формування особистості українця, основними властивостями якого є свідомий патріотизм.

"Наш голосливий, фразеологічний та в більшій частині нещирий, бо ділами не попертий патріотизм, мусить уступити місце поважному, мовчазному, але глибоко відчутному народолюбству, що виявляє себе не словами, а працею. Наша масова інерція мусить уступити місце живій, критичній праці думок і готовності – все і всюди подати свій голос у загальній справі, виконувати діяльно, на власне ризико, але з повною свідомістю своє горожанське право" [2: 406].

Виходячи з цього, Іван Якович Франко у статті "Одвертий лист до галицької української молодезі" закликав її розвивати в собі головні рушійні сили життєдіяльності людини (розум, почуття, волю), вчитися ними керувати в діяльності на благо народу. "Здобуйте знання, – пише він, – теоретичне й практичне, гартуйте свою волю, виробляйте себе на серйозних, свідомих і статочних мужів, повних любові до свого народу і здібних виявляти ту любов не потоками шумних фраз, а невтомною тихою працею. Таких мужів потребує кожна нація й кожна історична доба, а вдвоє сильніше буде їх потребувати велика історична доба, коли всі нації України перший раз у її історичнім житті посміхнуться хоч трохи повна горожанська і політична свобода" [2: 40].

Досягнення цього можливе лише через реалізацію національного виховання у національній школі; пріоритетним завданням якої є виховання на національному ґрунті, народній педагогіці, житті народу і його традиціях.

"Виховання народу мусить вирости з традицій, – зазначав Іван Якович Франко, – з культурного стану народу, що корениться в характері, звичках народу, інакше це буде даремна трата часу і сил".

Засуджуючи мету та завдання виховання, що були записані у так званому "Політичному шкільному законі" (1805), яким керувалися початкові школи Галичини аж до кінця 60-х років XIX ст., І. Я. Франко ідеалом виховання вважав людину-борця, Каменяра, людину "з сильними переконаннями в справедливості свого діла, гарячою любов'ю до людей, особливо до тих, які перебувають в найтяжчому становищі" [3].

Йї властиві "внутрішній спокій", сила і ясність переконань, чиста совість і боротьба, вічна ненастанна боротьба проти темноти, фальші і дармоїдства" висока моральність, вихованість, господарність, освіченість, фізична й естетична досконалість, витривалість, підприємливість.

Письменник приділяє велику увагу сімейному вихованню, ролі матері, українській родині. Традиційну українську родину він розглядав як перший і найважливіший осередок патріотизму і національного єднання, місце прищеплення здорових норм і звичок поведінки; пошани до рідної мови, народних звичаїв і традицій.

"Наскільки може бути чоловік щасливим у житті, він може се тільки у співжитті з іншими людьми, в родині, громаді, нації. Скріплення, утончення того почуття любові до інших людей, до родини, до громади, до свого народу – от се основна підвалина всякого поступу, без неї все інше буде лише мертве тіло без живої душі в ньому" [4: 345].

Особливу увагу видатний вчений і педагог приділяє учителю, українській інтелігенції. У статті "Наші народні школи і їх потреби (Реферат на вічі снятинським)" він пише: "Учителем школа стоїть; коли учитель непотрібний, неприготовлений, несумлінний, то школа ні до чого" [5: 113]. З особливою теплотою він ставиться до учителів, які люблять дітей і готові віддати своє серце: розумних, чесних, національно свідомих, майстрів педагогічної справи. Образи таких учителів І. Франко з теплотою змальовує у цілій низці творів ("Борис Граб", "Учитель", "Отець – гуморист" та ін.)

По-сучасному звучать слова Великого Каменяра: "Перед українською інтелігенцією відкривається тепер... величезна дійова задача – відтворити з величезної етнічної маси українського народу українську націю, суцільний культурний організм, здібний до самостійного культурного і політичного життя, відпорний на асиміляційну роботу інших націй, звідки б вони не йшли, та при тім податний на присвоювання собі в якнайширшій мірі і в якнайшвидшій темпі загальнолюдських культурних здобутків, без яких сьогодні жодна нація і жодна хоч і сильна держава не може остоятися" [2: 404].

Казенні навчальні плани та підручники, суворі інструкції шкільної влади сковували творчу ініціативу педагогів.

Вони, – як підкреслював письменник, – зовсім виключали індивідуальну ініціативу вчителя.

Велику увагу приділяв І. Франко проблемі змісту і методів навчання, системі організації та умовам навчання українців у Галичині.

У своєму рефераті "Наші народні школи і їх потреби" (1892) він писав: діти сидять по "кілька годин у такій задусі, в такім смороді, що не те, що вчитися, але й дихати там не можна; [5: 114]..... діти душаться як оселедці, не мають чим дихати, не стільки учаться, скільки мучаться" [5: 110].

"Педагогічні діяння" тодішніх вчителів, їх обмеженість, тупість і жорстокість письменник описав у своїх творах, зокрема: "Малий Мирон", "Микитичів дуб", "Яндруси", "Грицева шкільна наука", "Олівець", "Панські жарти" та ін. У цих творах він розповідає як темнота і забобони оплутали галицького трудівника, коли навіть обдаровані діти не можуть розвинути свої здібності.

Письменник стверджував, що запорукою успішного виховання і навчання є педагогічний такт учителя, власний приклад і переконання, його гуманне ставлення до дітей "Дітей, їх особисту гідність і їх потреби, треба так само шанувати, як і старших, і тільки поводяться з ними лагідно, щиро, розумно, як з рівними, входячи в їх спосіб думання, можна їх виховувати на чесних, щирих, працелюбних і справді свободних людей" [6: 3].

Протягом усього життя І. Франко залишався палким прихильником реформ змісту навчання у середній і вищій школі у напрямі зближення його до потреб життя.

Виходячи з принципу "школа для життя, а не життя для школи" письменник заявляв, що не можна нічим виправдати того, що в школах надається перевага "грецькій і римській історії", а не вітчизняній. Таке явище не можна виправдати ані з педагогічних, ані з точно наукових, ані з практично громадських позицій. Стародавні мови потрібні тільки для тих, хто не може без них обійтись в процесі здобування вищої освіти, – стверджує І. Франко.

Перевантаженість шкільних програм давніми пам'ятками письменства, на думку І. Франка, приводила до недооцінки вивчення народної творчості. І. Франко з гордістю писав про українську народну творчість: "Ані німці, ані поляки не мають такої багатой, високогуманної, живої і справді національної, а для студію гімназійного – зовсім придатної усної, народної словесності, пісень і оповідань історичних, малюючих тисячолітню минувшість нашого народу, його безчисленні невзгоди, погляди і змагання". Він вимагав збільшення часу на виконання народної творчості в школі. Та література народна повинна у нас зайняти місце старослов'янщини, повинна для нашої молодіжі стати пропедевтикою рідної мови, історії і літератури (Зоря, 1884 № 13, 1 (13)).

Дуже велику увагу звертав І. Франко на вивчення української мови в народних школах. Він викривав реакційність поглядів "москвофілів" і боровся за викладання української літературної мови на загальнонародній основі, гостро критикував "народовців", які, вислужуючись перед австрійською владою, зовсім відмежовувалися від російської мови, засмічуючи українську мову архаїзмами, діалектизмами і полонізмами, вносили плутанину в правопис тощо.

І. Франко стверджував, що в середніх школах "розкладені науки крайне непедагогічно". Він критикував навчальні плани гімназій, висловлюючи щодо них різкі критичні зауваження.

У статті "Великі діяння пана Бобжицького" І. Франко критикував уряд держави за те, що українці не мають доступу до гімназій і вищих шкіл.

Критикуючи зміст навчання у школах Галичини, І. Франко висловлює свої думки про принципи і методи навчання. Одним із головних принципів він вважає принцип свідомості. Відкидаючи механічне заучування матеріалу, він описав практичне втілення цього принципу на прикладі навчання Бориса Граба (в однойменному оповіданні), від якого вчитель Міхонський вимагав насамперед осмислювати матеріал з літератури та інших предметів. Це в повній мірі стосується і методів навчання, механічної зубрячки.

І. Я. Франко вказував на необхідність додержуватися принципів послідовності і систематичності в навчанні. У баченні принципів навчання він був послідовником Я. А. Коменського.

І. Я. Франко висловлював чимало зауважень щодо тодішніх шкільних підручників. "Наші шкільні підручники, – зазначав він, – знов таки в значній мірі завдяки існуючому в Галичині режимові, переважно неоригінальні, засновані на застарілих педагогічних принципах, а деякі надто далекі від рівня сучасної науки" [2: 408–409].

І. Франко надавав великого значення матеріалістичним поглядам на світ. Тому велике місце в системі народної освіти він відводив природничим наукам. Людина має володіти такими рисами, як кмітливість, зібраність, винахідливість, добрий фізичний розвиток, розвинену природну красу. Всі ці якості мають бути пов'язані з добрим серцем. Під "добрим серцем" І. Франко розумів глибокий гуманізм, повагу і доброзичливе ставлення, повагу до людей праці. В повісті "Захар Беркут" Іван Франко наділяє дочку Тугара Вовка природною красою, розумом, добрим серцем, здоров'ям, сміливістю, рішучістю. Він підкреслює, що ці якості були їй притаманні завдяки тому, що дівчину з малих років навчали ручній праці, привчали "зносити всякі незгоди", переборювати труднощі.

Людина, щоб бути справжньою людиною, мусить мислити. Мисляча людина, попри за все, прагне пізнати себе, вважає на свої дії і старається погоджувати їх із своїми думками і розглядає і впорядковує свої поняття, відчуття і замислюється над їх суттю [6: 28].

Для того, щоб сприяти розумовому розвитку дітей, на думку І. Франка, потрібні твори, які "образують розум, облагороднюють чувство, будять рівночасно ум і дух – становлять таким способом здоровий корм душі".

Для маленького читача І. Франко вимагав ідейної, здорової, наукової і виховної літератури.

Всі висловлювання великого письменника і мислителя про систему навчально-виховної роботи старої школи на західноєвропейських землях є важливим не тільки для практики тієї школи, для правильного розуміння того, що було в ній, вони дають нам можливість зробити певні висновки і про те, якими з точки зору І. Франка мають бути зміст і методи навчання та виховання дітей в школі нового суспільства.

"Людина, – писав І. Франко, – від віків прямує до однієї мети, до щастя. Щастя це здобуде аж тоді, коли наука і праця зіллються для неї в одне, коли всяка наука стане працею, корисною для суспільства, а вся праця буде виявом її розвиненої думки, розуму й науки" [7: 33]. І. Я. Франко прагнути до розвитку, духовного збагачення української нації стверджував про необхідність запозичувати досвід інших країн. Нині не ті часи, щоб ми з своїм народом могли відгородитися від Європи китайським муром [7: 248].

Поважний внесок Івана Франка у педагогічну науку, як історика педагогіки. У "Нарисі історії українсько-руської літератури" І. Франко виділив спеціальний розділ "Освіта", в якому на основі ґрунтовного літописного матеріалу висвітлив високий рівень освіти, науки, педагогіки й шкільництва в Київській Русі. Він присвятив багато уваги досягненням педагогічної культури Київської Русі, українського відродження (епохи ренесансу) у XVI – XVII ст., історії вітчизняного шкільництва в західній Україні XVIII – XIX століть, розвитку педагогіки зарубіжжя.

В умовах відродження української нації, збереження і розвитку інтелектуальної спадщини народу твори І. Я. Франка набувають все більшого значення для підвищення інтелектуальної культури суспільства в цілому, і молоді зокрема, яка буде створювати майбутнє української держави.

Ми мусимо навчитися чути себе українцями – не галицькими, не буковинськими українцями, а українцями без офіційних кордонів [2: 405].

Педагогічні ідеї І. Франка – це великий крок вперед у справі розвитку вітчизняної науки про виховання і навчання підростаючого покоління. І одне з важливіших завдань сучасної педагогіки – поставити ці ідеї, як і ідеї інших вчених педагогів минулого, на службу сучасності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Смаль В. З. Педагогічні ідеї І. Франка / В. З. Смаль. – К. : Рад. Школа, 1966 – 188 с.
2. Іван Франко Одвертий лист до галицької української молодіж / Іван Франко // Збрання творів у 50 т. – К., 1986. – Т. 5. – С. 401–409.
3. І. Франко Що нас об'єднує і що нас розділяє / І. Франко. – Газ. Прага, Львів, 15 січня 1879 р.
4. Іван Франко "Що таке поступ" / Іван Франко // Зібрання творів у 50 – ти томах. – Т. 45. – С. 300–345
5. Іван Франко Наші народні школи і їх потреби. (Реферат на вічі снятинським) / Іван Франко // Зібрання творів у 50-ти т. – Т. 46. – Кн. 2. – С. 108–116.
6. Іван Франко Наука і її взаємини з працюючими класами / Іван Франко // Зібрання творів у 50-ти томах. – Т. 45. – С. 24–40.
7. Іван Франко Кому за се сором / Іван Франко // Зібрання у 50 –т. 45. – С. 245–248.
8. Васянович Г. П. Вибрані твори : в 5-ти т. – Т. 1. Філософія : [навчальний посібник] / Г. П. Васянович. – Львів : Сполом, 2010. – 348 с.
9. Горський В. С. Історія української філософії : Курс лекцій / В. С. Горський. – К. : Наукова думка, 1997 – С. 193–280 с.
10. І. Франко Переднє слово до брошури "Христіан Й. Зальцман" Книжка приказок про те, як не належить поводитися з дітьми / І. Франко. – Львів, 1900.
11. Українська педагогіка в персоналіях : У 2 кн. Кн. 1. : [навч. посіб.] / За ред. О. В. Сухомлинського. – К. : Либідь, 2005. – С. 488–494.
12. І. Франко Збірка "Малий Мирон" / І. Франко. – Львів, 1988 – С. 58–81.
13. І. Франко Панські жарти / І. Франко. – Львів – Київ, 1922 – С. 26–29.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Smal' V. Z. Pedagogichni ideii I. Franka [Ivan Franko's Pedagogical Ideas] / V. Z. Smal'. – K. : Rad. Shkola, 1966 – 188 s.
2. Ivan Franko Odvertiy lyst do galyts'koi ukrains'koi molodezhi [The Honest Letter to Ukrainian Galician Youth] / Ivan Franko // Zibrannia tvoriv u 50 t. [The Complete Works in 50 Volumes]. – K., 1986. – T. 5. – S. 401–409.
3. I. Franko Shcho nas obiednuie i scho nas rozdiliaie [What Unite and Divide Us] / I. Franko. – Gaz. Praca, Lviv, 15 sichnia 1879 r.
4. I. Franko "Shcho take postup" [What is Tread?] / I. Franko // Zibrannia tvoriv u 50-ty tomakh [Complete Works in 50 Volumes]. – T. 45. – S. 300–345.
5. Ivan Franko Nashi narodni shkoly i yikh potreby (Referat na vichi sniatyns'kim) [Our Folk Schools and Their Needs] / Ivan Franko // Zibrannia tvoriv u 50 t. [The Complete Works in 50 Volumes]. – T. 46. – Kn. 2. – S. 108–116.
6. Ivan Franko Nauka i yiyi vzaiemyny z pratsuiuchymy klasamy [Science and Its Relations with Functional Ranks] / Ivan Franko // Zibrannia u 50-t. [The Complete Works in 50 Volumes]. – T. 45. – S. 24–40.
7. Ivan Franko Komu za se sorom [Who is Shameful for This] / Ivan Franko // Zibrannia u 50-t. [The Complete Works in 50 Volumes]. – T. 45. – S. 245–248.
8. Vasianovych G. P. Vybrani tvory : v 5-ty t. Filosofiia [Selected Works in 5 Volumes. Philosophy] : [navchal'nyi posibnyk] / G. P. Vasianovych. – T. 1. – Lviv : Spolom, 2010. – 348 s.
9. Gorskyi V. S. Istorii ukrains'koi filosofii [The History of Ukrainian Philosophy] : kurs lektzii / V. S. Gorskyi. – K. : Naukova dumka, 1997. – S. 193–280.

10. Ivan Franko Perednie slovo do broshury "Khristian Y. Zaltsman" Knyzhka prykazok pro te, yak ne nalezhyt' povodytysia z dit'my [Introductory Note to "Christian Y. Zaltsman" Proverb Book about How One Should Carry on Children] / Ivan Franko. – Lviv, 1900.
11. Ukrains'ka pedagogika v personaliiakh [Ukrainian Pedagogy in Personalias] : u 2 kn. : [navch. posib.] / Za red. O. V. Sukhomlynskogo. – Kn. 1. – K. : Lybid', 2005. – S. 488–494.
12. I. Franko Zbirka "Malyi Myron" [Collection "Child Myron"] / I. Franko. – Lviv, 1988. – S. 58–81.
13. I. Franko Pans'ki zharty [Aristocratic Jokes] / I. Franko. – Lviv – Kyiv, 1922. – S. 26–29.

Витвицкая С. С. Педагогические идеи в наследии И. Я. Франко.

В статье проанализировано наследие И. Я. Франко в контексте украинского образования; выделены основные педагогические идеи, которые актуальны на современном этапе развития общества и системы образования Украины; раскрыта сущность цели и основных направлений воспитания молодежи на основании взглядов И. Я. Франко; роль и требования к учителю; принципы, содержание и методы обучения в контексте современных требований; очерчены основные достижения Великого Каменяра как историка педагогики, подчеркнуты их роль и значение в национальной жизни украинского общества.

Ключевые слова: педагогическое наследие И. Я. Франко, педагогические идеи И. Я. Франко, цели национального воспитания, учитель, содержание, обучение, методы обучения.

Vitvytska S. S. Pedagogical Ideas in the Heritage of Ivan Franko.

As the title implies the article describes and analyzes the heritage of Ivan Franko within the context of Ukrainian education. The article touches upon the important issues of Ivan Franko's works. It is specially noted the fundamental pedagogical ideas which are challenging during the development of society and educational system of Ukraine in modern times. The text gives valuable information on the essence of the goal and the principle directions of the rising generation's education on the ground of Ivan Franko's views. It is described in short the contribution and requirements for the teacher, the main principles, content and methods of education for the purposes of modern demands. Attention is drawn to the main achievements of "Great Kameniar" (so called Ivan Franko) as a historian of the pedagogy. Their role and significance in national life of Ukrainian society are underlined. The author comes to the conclusion that Ivan Franko's pedagogical ideas are vitally important for the next generation. According to the article his pedagogical ideas are major steps forward in education sciences development.

Key words: Ivan Franko's pedagogical heritage, Ivan Franko's pedagogical ideas, the goals of the national education, teacher, content, education, methods of education.